

XVI. TÜRK TARİH KONGRESİ

15-17 EYLÜL 2014 / ANKARA

KONGREYE SUNULAN BİLDİRİLER

II. CİLT - I. KISIM
ORTA ASYA VE KAFKASYA TARİHİ

TÜRK TARİH KURUMU

XVII. TÜR K TARİ H KONGRESİ
II. CİLT - I. KISIM

ORTA ASYA VE KAFKASYA TARİ Hİ

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U Y A Y I N L A R I
VIII. Dizi - Sayı: 26^b

XVII. TÜRK TARİH KONGRESİ
Ankara: 15-17 Eylül 2014

KONGREYE SUNULAN BİLDİRİLER
II. CİLT - I. KISIM
ORTA ASYA VE KAFKASYA TARİHİ

ANKARA, 2018

Türk Tarih Kongresi (17. : 2014: Ankara, Türkiye)
XVII. Türk Tarih Kongresi , 15-17 Eylül 2014, Ankara , kongreye sunulan bildiriler. II.
Cilt, Orta Asya ve Kafkasya tarihi. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2018.

2. c. (1. kısım xxiv, 405 s. ; 2. kısım xxiv s., s. [407]-823) : resim (çoğu renkli), portre,
çizim, harita, grafik, tıpkıbasım, tablo ; 24 cm. — (AKD'TYK Türk Tarih Kurumu yayınları ;
VIII. Dizi-Sayı: 26^b 26^c)

Bibliyografya var.

ISBN 978 - 975 - 16 - 3571 - 6 (tk.)

ISBN 978 - 975 - 16 - 3573 - 0 (2. c. 1. kısım)

ISBN 978 - 975 - 16 - 3574 - 7 (2. c. 2. kısım)

1. Türkiye _ Tarih _ Kongreler. 2. Türkler _ Tarih _ Kongreler. 3. Kafkasya _ Tarih _
Kongreler. 4. Orta Asya _ Tarih _ Kongreler. I. E.a. II. E.a. Orta Asya ve Kafkasya tarihi. III.
Dizi.

958

947.9

Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu'nun 07.08.2014
tarih ve 691/82 sayılı kararı gereği 500 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-16-3571-6 (tk.)

978-975-16-3573-0

Baskı

Kuban Matbaacılık Yayıncılık

İvedik Organize San. Matbaacılar Sitesi

1514. Cadde No: 20 06190 İVOGSAN - ANKARA

Tel: 0 312 395 20 70 Faks: 0312 395 37 23

Sertifika No: 13403

XVII. TÜR K TARİ H KONGRESİ
Cumhurbaşkanı
Sayın RECEP TAYYİ P ERDOĞ AN'ın
Koruyucu Başkanlığında
Türk Tarih Kurumu tarafından düzenlenmiştir.

XVII. TÜRK TARİH KONGRESİ

KOMİTE BAŞKANI

Mehmet Ali BEYHAN

HAZIRLIK KOMİTESİ

Ahmet BELADA

Mehmet İNBAŞI

Musa KADIOĞLU

Rüstem BOZER

Ahmet CİHAN

İbrahim Ethem ATNUR

Halil Ersin AVCI

Levent KAYAPINAR

İlyas KEMALOĞLU

Osman GÜMÜŞÇÜ

YAYIN KOMİTESİ

Refik TURAN

Aytaç YÜRÜKÇÜ

Kenan ÇELİK

Güray KIRPIK

Selda KARABEYOĞLU

Şükrü ÇAVUŞ

SEKRETERYA

Ümit BEDEL

Ayşe BEDİR

Akif ARSLAN

Selin EREN

Uğur Cenk Deniz İMAMOĞLU

Ayşenur ŞENEL

Aytaç YÜRÜKÇÜ

KAYNAKLARDA AK HUNLAR

MÜSLÜME MELİS ÇELİKTAŞ*

Bugün hala menşelerinin tartışıldığı, kimi araştırmacıların Türk, kimilerinin İranlı, bazılarının Moğol vs. olarak adlandırdığı ve Büyük Hun devletinin batı kolunu teşkil eden Ak Hunlar'ın bugünkü Kansu'nun batı taraflarından Türkistan, Maveraünnehir ve Hindistan'ın kuzey bölgelerine yayıldıklarını görmekteyiz. Söz konusu coğrafyada varlıklarını sürdürmüş olan Ak Hunlar'ın tarihte teşkilatsız Türk grupları diye adlandırılan Tölöslere (Ting-ling, Tie-le, Kao-che) bağlı Apar (Hua-Uar-Var) iline mensup oldukları konusuna, özellikle son yıllarda yapılan araştırmalarda oldukça çok vurgu yapılır.¹

Başlangıçta konar-göçer toplum yapısına sahip olan ve dolayısıyla gelenek görenek açısından soydaşlarına benzeyen Ak Hunlar, Hunların bakiyesidir. Ancak zaman içerisinde ekonomik ve sosyal hayatlarının değişmesi ile kültürlerinde de yavaş yavaş yabancı tesirler görülmeye başlanır. Bunun ilk göstergeleri arasında yerleşik hayata geçilmesi, İpek Yolu'nu kontrol etmeleri sebebiyle ticaretin öneminin artması, dini hayatın değişmesi gibi hususiyetleri sayılabilir.

Ak Hunların Orta Asya'daki ilk komşuları Çinlilerdir. Çok eski dönemlerden beri kayıt tutma yeteneğine sahip olan Çinliler her dönemde ulaşabildikleri bilgileri kaydetmişlerdir. Dolayısıyla Orta Asya toplumlarının tarihlerini araştırırken yararlandığımız en mühim kaynaklar arasında Çin kaynakları yer alır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon/
TÜRKİYE, melis644@hotmail.com.

¹ Saadettin Gömeç, *Türk Hun Tarihi*, Ankara 2012, s. 354-361.

Çince belgelerde umumiyetle Ak Hunlara ait bilgiler hanedan yıllıklarıyla, bazı Çinli hacıların seyahat notlarında yer alır. Bunlar, Wei Shu (6.yüzyıl), Chou Shu (557-581), Liang Shu (629), Sui Shu (636), Bei Shi (644), Tang Shu (940-945) gibi yıllıklar, T'ung-tien (9.yüzyıl), T'ang Hu-yao (10.yüzyıl) gibi hanedan tarihleri ile Sung Yung (518-520) ve Hsüan Tsang'a (629-645) ait seyahatnamelerdir.² Ak Hun/Eftalitler ilk kez M.S.456 yılında Çin'deki Kuzey Wei İmparatorluğuna (M.S. 386-584) bir elçi göndermesi vesilesiyle Çin yıllıklarında görünmeye başlasa da;³ Bazı tarihçiler bunu daha eskilere götürürler ve onları Yüe-banlar ile birleştirirler.⁴

Çin kaynaklarına göre Ak Hunların kökenleri hakkında kesin bilgi vermek çok zordur. Sui hanedanlığının yetkililerinden olan ve 7. yüzyılda batı ülkelerine seyahat eden Wei Jie, *Xi-fan-ji* (Batı Barbarlarının kayıtları) adlı eserinde yabancılardan ve yabancı dillerden elde edilen bilgilerde yanlış anlamalar olduğundan bahseder. Wei Jie, bu bilgilerin çok eski dönemlerden kalması ve neyin kesin olduğunun bilinmemesi sebebiyle, Ak Hunların/Eftalitlerin kökenleri hakkında tam bir sonuca varmanın imkânsızlığını dile getirir.⁵ Çünkü bu şekildeki yanlış anlaşılmalardan kaynaklı pek çok hatalar yapılmaktadır.

Ak Hunlardan bahseden ilk Çin yazarı *Wei-Chou*'dur. Onun kaleme aldığı Wei Shu'da 386'dan 550 yılına kadar olan kuzey ve doğu Wei Hanedanlığı anlatılır. Wei Shu'nun 102. bölümünde Ak Hunların başkenti Pa-ti-yen olarak not edilir.⁶ Söz konusu kaynağa göre, kagan burada yaşar ve bu şehirde altınlarla süslenmiş pek çok tapınak ve Stupalar (Buddhist manastırı) vardır. Burada oturanların sayısı 100.000 civarındadır. Onların kendilerine ait şehirleri yoktur. Sürülerini otlatmak için suları takip ederek göç ederler. Yazları serin, kışları ılık yerlere giderler.⁷ Bu durum diğer Hunlar ve Kök Türkler için de geçerlidir.

² Konukçu, "Kuşan ve Akhunlar tarihi", *Doktora Tezi*, Ankara 1973, s. 39; Aydogdy Kurbanov, "The Hephthalites: Archaeological and Historical Analysis", *Doktora Tezi*, Berlin 2010, s. 111-115.

³ Kazuo Enoki, "The Origin of the White Hun sor Hephthalites", *East and West*, c. 3, Bellinghom/ Washington 1955, s. 233.

⁴ Gömeç, *a.g.e.*, s. 357.

⁵ Kazuo Enoki, "On The Nationality of the Ephthalites", *Memories of the Research Department of the Toyo Bunko*, sy.XVIII, 1959, s. 6-7.

⁶ Boris Abramovich Litvinsky, "The Hephthalite Empire", *History of Civizilation of Central Asia*, vol. 3, Paris 1996, s. 148.

⁷ Kurbanov, *a.g.t.*, s. 114.

Çin hanedan tarihleri arasında ikinci sırada yer alan kaynak ise M.S. 629 yılında Ling-hu Te-fen öncülüğünde bir grup tarihçi tarafından yazılan⁸, *Kuzey Chou Hanedanlığı Tarihi* olan *Chou Shu*'dur. Vesikanın 50. bölümünde bir Yeta ülkesinden bahsedilir. Bu kaynağa göre söz konusu bölgedeki halk Yüeh-chi soyundandır. Bu ülke Yü-t'ien'in ve Ch'ang-an'ın 10,000 li (1 li yaklaşık 500m civarındadır) batısındadır. Başkenti Pa-ti-yen'in duvarlarla çevrili olan bölgesindedir. Bu duvarlarla çevrili olan şehir 10 li uzaklıktadır. Onların ceza kanunları ve gelenekleri Kök Türkler (T'u-chüeh) ile aynıdır. Burada büyük erkek kardeş ile küçük erkek kardeşlerin tek bir karısının olması geleneğinden bahsedilse de Çinliler Türklerdeki Levirat sistemini bilmediklerinden meseleyi tamamıyla karıştırmaktadırlar.⁹ Ayrıca 546 yılında Ak Hunlara özgü ürünleri göstermek için bu hanedanlığa bir elçi gönderildiği, Wei Fei-ti (533) ve Ming-ti (Chou Hanedanlığı) (558) dönemlerinin ikinci yılında gönderilen bu Ak Hun elçileri hediyelerle ülkelerine döndüklerinden bahsedilir.¹⁰

Liang Hanedanlığı Tarihi olan ve M.S 618-907 yılları arasında Yao Silian tarafından yazılan ve 56 bölümden oluşan *Liang Shu* biyografilerden meydana gelmektedir. Liang Shu'nun 54.bölümünde Ak Hunlar Hua adı altında Yentai-i-li-t'o olarak geçer. Bahsi geçen ulus Ku-chi'nin özel bir koludur. Wei hanedanlığı (M.S. 220-265) ve Tsin hanedanlığı (M.S. 265-420) döneminde Hua'nın Orta Asya krallığı ile bir ilişkisi yoktur. İmparator T'ien-Kiten'in on beşinci saltanat yılında (M.S. 510) Ak Hunlarla olan ilişkileri başlar. Hua hükümdarı Yan-ti-i-li i-to kendi ülkelerindeki mahsulleri getirmesi için gönderilen bir elçidir. Daha sonra M.S. 520 yılında P'ut'ung isiminde bir şahıs elçi olarak gider ve altı yıl sonra (M.S. 526) hediyelerle geri döner. Yüan-Wei, Sang-kan'da (Ta-t'ung-fu'nun doğusu) (386-494) kalırken Hua küçük bir ulus olarak Jui-Jui (Juan Juan) yönetimi altına girer.¹¹

Enoki Lian Shu'nun daha sonraki nüshalarında (6.yy) ilgi çekici bilgiler verdiğini yazar. İmparator Wu döneminde vergi için Liang bölgesindeki otuz beş şehre gönderilen elçilerin isimlerinin olduğu bir listeden bahseder. Kaynakta aynı zamanda Ak Hun (Hua) elçileri vardır. Söz konusu vesikalardaki Ak Hun

⁸ İsenbike Togan, Gülnar Kara, Cahide Baysal, *Eski T'ang Tarihi*, Ankara 2005, s. xx.

⁹ Saadetin Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, 3.Baskı, Ankara 2009, s. 84.

¹⁰ Kurbanov, *a.g.t.*, s. 114.

¹¹ Kurbanov, *a.g.t.*, s. 113.

elçileri ise M.S. 516'da P'u-to-ta, Fu-ho-liao-liao ve M.S. 520'de K'ang-fu-chan-t'ung'dur.¹²

Sui Hanedanlığı Tarihi olan ve M.S. 636 yılında T'ang hanedanlığı yetkililerinden Wei Cheng öncülüğünde bir grup tarihçi tarafından yazılan¹³ "Sui Shu" nun 83. bölümünde Wu-hu Nehrinin güneyinden 200 li uzaktaki (100 km kadar) Ye-ta ülkesinin Ak Hunların başkenti olduğu yazılıdır. Ayrıca buradaki Ak Hunların Büyük Yüeh-chilerin ırkından olduğu, onların altı bin kişilik beş tane ordusunun bulunduğu ve onlara "iyi savaşçılar" unvanı verildiğinden bahsedilir.¹⁴ Ancak Çin kaynakları dışında kalan vesikalardaki bilgilere göre Ak Hunların menşei Yüeh-chilere bağlanmamalıdır.

Kuzey Krallıkları Tarihi olan ve M.S.644 yılında Li Yen Shu tarafından derlenen¹⁵ *Bei Shu*'nin 97. bölümünde de Ak Hun ülkesi Ye-ta diye anılır ve onların kökeni ile ilgili Çin'in kuzeyinden gelip Yin Shan dağlarının (Altay Dağları) güneyine indikleri ve Hotan'ın batısına yerleştikleri söylenir.¹⁶

T'ang Hanedanlığı Tarihi olan T'ang Shu ise 940-945 yıllarında¹⁷ Ouyang Siu ve Sung Ki tarafından derlenmiştir. Ancak daha sonra Sung sülalesi döneminde 1060 yılında yeni bir değerlendirme yapılır ve bu değerlendirmenin sonucunda ortaya çıkan eser "Yeni T'ang Tarihi" "Hsin T'ang Shu" adını alır. Eski T'ang Tarihi denilen T'ang Shu üç ana bölümden oluşmaktadır. Söz konusu bölümlerde İmparator yıllıkları, coğrafya, ekonomi, takvim ve törenler gibi ayrı ihtisas konuları hakkında risaleler, biyografi ve monografiler bulunur.¹⁸ T'ang Shunun 221b bölümünde de I-ta'ların ülkesindeki Ta-yüeh-chihlerin yani Büyük Yüeh-chi lerin soyundan, Ye-ta isminin ise onların aile ismi olduğundan bahseder. Ayrıca onların torunlarının da I -ta'ları bozguna uğrattığı için o ülkenin adını aldıkları bu kaynakta yer alır.¹⁹ Dolayısıyla söz konusu vesikada bahsi geçen Hua veya Ye-ta daha çok coğrafi isimdir.

¹² Kazuo Enoki, "The Liang chih-kung-t'u", *Memories of the Research Department of the Toyo Bunko*, sayı 42, 1984, s. 37-45, 116-122.

¹³ Zeki Velidi Togan, *Tarihî Usul*, İstanbul 1950, s. xx-xxvii.

¹⁴ Kurbanov, *a.g.t.*, s. 112.

¹⁵ William Montgomery McGovern, *a.g.e.*, s. 491.

¹⁶ Kurbanov, *a.g.t.*, s. 112.

¹⁷ Togan, Kara, Baysal, *a.g.e.*, s. giriş.

¹⁸ McGovern, *a.g.e.*, s. 491.

¹⁹ Enoki, "On the Nationality..." 1959, s. 14.

Yine bir Çin kaynağı olan ve M.S. 9.yüzyılın başlarında Du You tarafından yazılan "T'ung-tien" 200 bölümden oluşmaktadır. Söz konusu vesikada daha çok yeni T'ang Hanedanlığı anlatılmakta olup içinde *Lian Shu*, *Sui Shu* ve *Wei Shu*'dan derlenmiş Ak Hunlar ile ilgili bilgiler bulunur. Burada Yidatong adında bir Ye-ta ülkesinden bahsedilmesinin yanı sıra Ye-ta ülkesinin Kao-chü veya Yüeh-chilerin bir parçası olduğu bilgisi yer almaktadır. Ayrıca daha önce Çin'in kuzeyinde yaşadıkları ve Yin-Shan'ın güneyinden gelip Hotan'ın batısına yerleştikleri ve bu bölgenin doğudaki Chang-an'a 10.000 li uzaklıkta olduğu kayıtlıdır. Ak Hunlar Wei Shu'da bahsedilen Kao-chü soyu ile aynı soydandır. Ayrıca burada Ak Hunların bir Türk kabilesi ve Kao-chülerin de bir grup Töles olduğundan bahsedilir.²⁰

Son olarak M.S. 10.yüzyılda yazılan Tang Belgelerinin Toplandığı *T'ang Hu-yao*'da da eski Çin kaynaklarında bulunan bilgiler tekrarlanmaktadır. Bu kaynağın 99. Bölümünde yer alan bir tanımlamada Ye-ta, Tu-hu-luo ülkesi olarak verilmiştir. Bazı kaynaklarda olduğu gibi söz konusu vesikada da birkaç erkek kardeşin tek bir kadınla evlendiği ve kadının eşlerinin sayısına göre şapkasına boynuz taktığı bilgisi yer almaktadır.²¹

Çin metinlerinden anladığımız kadarıyla *Bei Shi* ve *Wei Shu*'nun bazı bölümleri Chou Shu ve Sui Shu'dan alınmıştır. Wei Shu'da pek çok bölüm kaybolduğu için bu boşlukları Chou Shu ve Sui Shuyla tamamlanmaktadır. Bu yüzden Wei Shu'nun Ak Hunlar hakkındaki bilgilerinin gerçeklik payı yüksektir.²² Ancak daha önce de bahsettiğimiz üzere bunları çok iyi tenkide tabii tutmak gerekir

Diğer taraftan Ak hunlar hakkındaki resmi Çin tarihlerinde verilen bilgilerin dışında, bu ülke halkının yaşam biçimi, adetleri, ananeleri ve ekonomileri ile ilgili bilgiler Çinli seyyahların raporlarında da mevcuttur.

M.S. 518 yılında Kuzey Wei İmparatorluğu tarafından Ak Hunlara elçi gönderilen Sung Yun bir süre Ak Hun topraklarına gider ve M.S. 523'de Çin'e geri döner. Sung Yun'ün seyahat notları M.S. 547'de derlenip daha sonra *Records of Manasteries'in Lo-yang* adıyla üç ciltlik bir kitap haline getirilir.²³

²⁰ Kurbanov, *a.g.t.*, s. 115; Gömeç, *a.g.e.*, s. 28.

²¹ Sören Stark, *Transoxanien nach dem Tang Huiyao des Wang Pu*, Ralp A. Cannito, Norderstedt 2009, s. 5-6.

²² Kurbanov, *a.g.t.*, s. 115.

²³ Kurbanov, *a.g.t.*, s. 115-116.

Eser, Ak Hun yönetimi ile ilgili bilgiler verir. Sung Yun, Ak Hunların yaşadıkları şehirlerin duvarlarla çevrili olmadığını, oradaki insanların su ve otlak bulmak için bir yerden başka bir yere göç ettiklerinden, halkın sıradan köylüler olduğundan ve onların dini ve ahlak kuralları ile ilgili yazılı kanunlarının olmadığından bahseder.²⁴ Ayrıca Sung Yun'un notlarına göre Ak Hun devletinde de diğer Hun devletlerinde olduğu gibi hükümdarın yanında hatun bulunur. Hatunlar resmi bir devlet kıyafeti giyer ve yanında en az üç nedimesi vardır. Bu nedimeler de özel kıyafetler giyerler ve ayrıca kafalarına 8 feet uzunluğunda, üzerinde 3 kırmızı mercan bulunan boynuz ve parlak renklerde takılar takarlar. Bu bayanlar dışarıya iki tekerlekli bir araba ile çıkarlarken evde etrafında dört aslan figürü olan altı beyaz fildişinden yapılmış yaldızlı bir sedire otururlar. Söz konusu bayanların haricindekilerin başlarında benzer başlıklar olmasının yanı sıra peçe giyerler.²⁵

Yine ünlü bir Çinli hacı olan ve 7. Yüzyılda Hindistan'a seyahat eden Hsüan Tsang'ın seyahatnamesinde ise Ak Hunlar I-ta, Ye-ta (Yeda), Hua (Huo, Guo)²⁶, Hsi-mo-ta-lo isimleri ile anılır. Sui Shu'da geçen I-ta'nın Amuderya (Ceyhun) Nehrinin güneyinde yaşayanlara verilen genel bir isim olduğunu görülür.

Belgelerde anılan bu isimleri ilim adamları farklı şekillerde yorumlarlar. Örneğin Chavannes tarafından I-ta kelimesi I-tien²⁷ olarak okunup Ye-ta ya da Ye-da'dan Ak Hunların hükümdar ailesinin ismi olarak bahsedilir. H. Franke'ye göre, I-talar Huaların devamı gibi gözükmektedirler.²⁸ Esasında ikisi de farklı şeyler söylemez. Keza Çin yıllığı Tang Shu, Ye-ta'yı önceleri hükümdarların mensup olduğu aile olarak zikreder. Sonra kurulan imparatorluğun da bu ismi aldığını söyler. Buddhist Hacı Sung Yun Afganistan'daki seyahati sırasında, buralara hâkim hanedanı, yine T'ang Shu'daki gibi Ye-ta olarak göstermektedir.²⁹

²⁴ Litvinsky, a.g.m., s. 145.

²⁵ Samuel Beal, *Travels of Fab-Hien and Sung Yun*, London 1964, s. 186.

²⁶ İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 4.baskı, İstanbul 1986, s. 81; Karoly Czegledy, "Geschichte Der Hephthaliten", *Acta Antiqua*, Tomus 28, Budapeşt 1980, s. 214-215.

²⁷ Edouard Chavannes, *Documents sur Les Tou-kiue (Turks) Occidentaux*, A Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, Quebec 2006, s. 222-223; Kurbanov, a.g.t., s. 112; Kafesoğlu, a.g.e., s. 81.

²⁸ Konukçu, a.g.t., s. 40.

²⁹ Wolfram Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Uluğtuğ, 2. Baskı, Ankara 1996, s. 99-100.

Sinolojinin önde gelen isimlerinden olan P.Pelliot, B.Karlgren, L.Ligeti ve E.G. Pulleybank Çince'deki Hua kelimesinin Yvat olarak okunduğu görüşündedirler. K.Czeledgy ise büyük ihtimalle Ak Hun/ Eftalitler'in eski isimlerini Huad ya da Hvad olması gerektiğini öne sürer³⁰. Diğer taraftan William Samolin Çin hanedan tarihleri ve Sung Yun'un notlarındaki Hsiung-nular ile Han dönemindeki Hsiung-nular aynı olmayıp onların çeşitli Khion grupları olduğunu, Çin metinlerindeki Hsiung-nular'ın Hintliler tarafından Hunah olarak bilindiğini ve aslında Kuzey Hindistan Hunlarının, Eftal-Khion'un köleleri olan Javula Khionite'leri olduğunu öne sürer. Ona göre Eftalitler ise Doğu Türkistan'da Khun olarak bilinirdi. Bunlar aslında Bizans kaynaklarının "Ak Hunlar olarak bilinen *Khion grupları* bir zamanlar Hsiung-nu'ya bağlı olarak ve onursal amaçları için ismi elinde tutan büyük çoğunlukla İskit ve Iseedon asıllı Hint-Avrupa dili konuşanlar olarak ortaya çıkar.³¹

Bizans kaynaklarından elde edilen bilgiler az olmasına rağmen, bu bilgiler büyük değer taşır. Çünkü Bizanslılar, Ak Hunları siyasi hâkimiyetleri oluştukları zaman tanımaya başlar.³²

Bizans kaynaklarında Orta çağ tarihçilerinin çalışmalarında Ak Hunlar hakkında birkaç bilgi bulabiliriz. Ak Hunlar, Bizans kaynaklarında Eftalitler olarak geçmektedir. Kaisare'lı (Filistin) tarihçi Procopius hitabet öğrenimi gören fakat daha sonra İstanbul'da hukukçu, din adamı olarak kariyer yapan yazar, Justinianos'un generali Belisarios'un tavsiyesi ile Sasanilere, Vandallara ve Ostrogotlara karşı yapılan savaşları ele alan sekiz kitaplık "Historiai" adlı eserini 552-554 yılları arasında yazmış olup burada özellikle Atilla'nın faaliyetlerinden bahseder. Ayrıca Procopius'un Hun adı altında Bulgarlar, Ak Hunlar, Sabirler ve Utigur gibi diğer kavimler hakkında verdiği bilgiler dikkate şayandır.³³ Procopius'un kitabının birkaç dilde çevirisi vardır. H.Dewing tarafından 2005 yılında İngilizceye çevrilen bu eserin 1. cildinin 12. ve 15. sayfalarında Eftalitlerin geçek anlamda Hunların ırkından olduğunu; ancak onların bizim bildiğimiz Hunların içinden çıkmadığını yazar. Çünkü Procopius'a göre Ak Hun/Eftalitlerin toprakları İran'ın kuzeyine kadar uzanır. Ayrıca Procopius

³⁰ Czeledgy, *a.g.e.*, s. 213-214.

³¹ William Samolin, "Hsiung-nu, Hun, Turk", *Central Asiatic Journal*, New Jersey 1957, s. 148.

³² Richard Nelson Frye, "Selçuklulardan Evvel Orta Şarkta Türkler", *Belleten*, c.10, sy. 37-40, Ankara 1946 s. 126.

³³ İsmail Mangaltepe, *Bizans Kaynaklarında Türkler*, İstanbul 2009, s. 10-11.

onların şehirlerinin “Gorgo” diye adlandırıldığını ve bu şehrin eski İran’ın karşısında yer aldığını, bu yüzden de burasının sınır çekişmelerinin merkezi olduğunu söyler. Daha önce diğer kaynaklarda da bahsedildiği gibi onlar Hunlar gibi tamamen göçebe değildir. Bu yüzden ortadaki devletlerin orduları ile birleşmeleri hariç Roma topraklarına asla saldırmaz.³⁴ Eftalitler, Hunlar arasında vücudu ve yüzleri daha beyaz³⁵, fiziksel olarak daha güzel olan tek kabiledir.³⁶ Onlar da bir hükümdar tarafından yönetilir ve komşularına karşı adaletli kuralları vardır. Bu kuralları da Romalılar ve Perslilerinki ile aynıdır.³⁷

VI. yüzyılın ortalarında ticaret yapma gayesi ile Karadeniz, Arabistan, Doğu Afrika ve Seylan adasına seyahat edip sonra da İskenderiye’de yaşamaya başlayan Cosmas İndicopleustes 547-549 yıllarında hazırlayıp 550 yılında yayımladığı “Christian Topography” adlı eserinde Ak Hunların Hindistan’ın kuzeyinde bulduklarını, onların Ephthalite ya da Nephthalite olarak adlandırılıp 465-470 yıllarında Gupta İmparatorluğu ile yaptığı mücadeleler hakkında bilgi verir.³⁸

VI. yüzyılda yaşamış olan ancak hayatı hakkında çok fazla bilgi olmayan Theophanes Byzantios, Bizans İmparatorları II. Justinos (565-578) ve I. Tiberios (578-582) dönemindeki olaylar ve Roma-Pers mücadeleleri ile yakından ilgilenir. On kitaptan oluşan bu eseri Joannes Comentiolus’un Pers kralına elçi olarak gönderildiği 566 yılını esas alarak 572 yılında başlayıp 591 yılına kadar devam eden İran savaşının onuncu yılı olaylarıyla bitirir. Her ne kadar Theophanes Byzantios’un eseri tam olarak elde değilse de, bilinen parçalarda Türkler (Kök Türkler), Avarlar, Sabirler ve özellikle Eftalitlere dair kayıtlar yer almaktadır. II. Justinos’un Avarlara karşı Kök Türkler ile anlaşması, Kök Türk ülkesinden İstanbul’a gelen elçi, Kök Türklerle gönderilen Bizans elçilik heyeti, Bizans ülkesine ipeğin gelişi, Eftalitlerin Persleri mağlup etmesi gibi olaylar mevcut fragmanlarda bahsedilir.³⁹

³⁴ Procopius, “*History of Wars*” Book 1, Trans. Henry Bronson Dewing, London 2005, s. 12-15; Kurbanov, *a.g.t.*, s. 110.

³⁵ Procopius, *a.g.e.*, s. 12-15; Konukçu, *a.g.t.*, s. 42.

³⁶ Frye, *a.g.m.*, s. 126.

³⁷ Procopius, *a.g.e.*, s. 12-15; Kurbanov, *a.g.t.*, s. 110.

³⁸ Eric Otto, Winstedt, *The Christian Topography of Cosmas Indicopleustes*, Cambridge 1909, s. 356;

Mangaltepe, *a.g.e.*, s. 10.

³⁹ Ali Ahmetbeyoğlu, “Bizans Tarihçisi Theophanes Byzantios’da Türkler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXVII, sy.2, Aralık 2012, s. 541.

Yine ünlü bir müellif olan Theophylaktos Simokattes'in VI. yüzyılda yazdığı eser Ak Hunlardan bahseder. Eserin daha önce I.Berker tarafından 1834'te Latince tercümesi yayımlanır. Ancak bu tercüme eksik olmakla beraber, izaha muhtaç olmasından dolayı yeterli görülmez. Simokattes'in ilk tercümelerinden biri de L.Cousin tarafından Fransızcaya aktarılır. Söz konusu çalışma *Histoire de Constantinople* adlı eserin üçüncü cildinde yer alır. Daha sonraki dönemlerde Rusça çevirisini ilave notlarla birlikte N.Pigulevskaja hazırlar ve 1957 yılında Moskova'da bastırır. Eser Almanca'ya Peter Schreiner tarafından kazandırılarak "Theophylaktos Simokates, Geschichte" adı ile 1985 yılında ilim âlemine takdim edilmiştir. Simokattes'in çalışmasını inceleyen ve geniş açıklamalarda bulunan bir diğer Alman yazar H.W.Haussig'dir. Son olarak T.Simokattes'in eseri tercüme, giriş, ilave notlar ve geniş açıklamalarla beraber Michael ve Mary Whitby tarafından 1986 yılında yayımlanır.

Simokattes'in eserinin 628 - 638 yılları arasında yazıldığı belirtilmektedir. Dolayısıyla kendisinin bizzat görmediği olayların bir kısmını farklı kaynaklardan elde ederek, kulaktan dolma ve sözlü bilgilere dayandırarak yazdığı söylenir. Sekiz ciltten oluşan eserin Grekçeden tercümesini yapan Whitby, Simokattes'in içindekiler bölümünü oluştururken Eagrius ve John of Ephesos'un eserlerini örnek olarak aldığını belirtir. Eserin konusu Avar-Bizans ilişkileri üzerinedir. Kitabın Eftalitler ile ilgili kısmı ise 7. bölümdedir. Burada Türk Kağanının Bizans İmparatoru Maurice'e bir mektup yazdığı ve ona bir elçi yolladığı kayıtlıdır. Bu mektubu yazan Türk kağanının Eftalit (Abdeli) adını alan topluluğun da hakanı olduğu vurgulanır.⁴⁰

530'lu yıllarda Anadolu'da Myrina şehrinde doğup 554 yılında İstanbul'a gelip avukatlık yapmaya başlayan Agathias'ın yazdığı *Historica* adlı eser 552-558 yılları arasında geçen olayları kapsamakta ve Procopius'un (326-366) eserinin devamı niteliğindedir. Bu eserde Eftalitler ile ilgili olarak onların Sasanilere karşı savaşları anlatılır.⁴¹

Eftalit tarihi açısından bizim için önemli bir diğer isim Menandros Protektor'dur. Bir dönem yoksulluk ve acizlik içine düşen Menandros'un hayatı, İmparator Maurice'nin tahta çıkışıyla değişir. Maurice'in sanata ve yazarlara verdiği destek Menandros'u, talihini değiştirecek eseri yazmaya

⁴⁰ Mangaltepe, *a.g.e.*, s. 100-101, 153.

⁴¹ Averil Cameron, "Agathias on the Sassanians", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol 23, (1969-1970), s129.

yöneltilir. Böylece bir başka yazar olan Agathias'ın ölümünden sonra onun tarihini tamamlamaya karar verir ve bu işi başarıyla yapabilmesinin yolunu İmparator Maurice sağlar.

Menandros'un Fragmanları, *Excerpta*'da Ιστορία olarak adlandırılan tek eserdir. Menandros'un tarihi kayıtlarında Agathias'ın eserinin devamlı kaynak olarak gösterilmesine rağmen, Fragmanlar biçim ve malzeme olarak selefi ile karşılaştırıldığında, bu esere yapılmış bir ek ya da haşiye olarak görülür. Menandros'un çalışmalarındaki metinlerin bir kısmı kaybolur ve unutulur. Mamafih tarihi kayıtları içeren metinlerden en azından bir nüsha, X. yüzyılda bulunur ve *Excerpta de Sententiis* ve *de Legationibus*'un yazarları tarafından metinden istifade edilir ve böylece mevcut metnin tamamı bugüne kadar korunur.

Menandros'un eseri Bizans İmparatorluğu'nu merkeze koyarak diğer halklar ve devletlerle olan ilişkiyi ele almaktan ibarettir. Söz konusu ilişkiler *Excerpta de Lagationibus*'da peşin hükümlerle terkip edilmiştir. Menandros'un Fragmanları farklı konulara göre tasnif edilmiş olup Eftalitlerle ilgili olan kısmı Avarların Batı'ya kaçtığı (Fragman 4, 2) ve Kök Türk elçilerinin Justinos'a geldiği bölümlerdir (Fragman 10, 1 - 5). İlk bölümde (Fragman 4, 2) Kök Türk lideri İstemi'nin konuşmalarından Kök Türklerin Eftalitlerle savaş halinde oldukları anlaşılır. Bir başka bölümde (Fragman 10, 1-5) Kök Türklerin Eftalitleri istila ettiğinden, onları vergiye bağladığından söz edilir.⁴²

Ayrıca Menandros Protektor, Cosmas Indicopleustes, Theophilaktos Simocattes, ve Theophanous Byzantios Eftalitler'in yöneticilerinin adı olan "Akşunvar"dan (Aksungur) bazen Eftalan (Εφθαλάνος) diye bahsetmekte⁴³ olup onların diğer adı olan Eftalit isminin de Sasani imparatoru Firuz'u mağlup eden Hun Hükümdarı Ephtalanos'tan geldiğini söyler.⁴⁴

Son olarak 1256 -1317 yılları arasında yaşamış olan ve 1317'de yazdığı tarih kitabını bitiren Nikephoros Kallistos Xanthopoulos'un eseri sekiz kitap şeklinde olup 610 yılına kadar *Kilise Tarihi*'ni ele almıştır. Eserde ayrıca Hunlar, Avarlar, Macarlar, Eftalitler, Onogurlar ve Sabirler hakkında bilgiler verilir.⁴⁵

⁴² Mangaltepe, *a.g.e.*, s. 33,39,51; Roger C. Blockley, *The History of Menander The Guardsman*, Ottawa 1985, s. 8, 16, 47, 65.

⁴³ Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, Leiden 1983, s. 127.

⁴⁴ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 81.

⁴⁵ Mangaltepe, *a.g.e.*, s. 25.

Eski Hint metinleri olup basit bir Sanskrit dili ile yazılmış çeşitli efsaneleri, öğretileri, kral şecerelerini, tarih, coğrafya, mitoloji gibi konuları içine alan Purāḍaların yazılış tarihleri M.S. 250 ile 1250 yılları arasındadır. Hint Edebiyatında on sekiz büyük Purāna, on sekiz küçük Purāna vardır. Bunların her biri farklı tarihlerde yazılmıştır. Bu on sekiz Purāḍanın isimleri şu şekildedir: Vishu, Narada, Bhagavata, Garuna, Padma, Varaha, Brāhmanda, Brāhmavaira, Markaḍeya, Bhavishya, Vāmana, Brahma, Matsya, Kurma, Liṅga, Şiva, Skanda, Agni. Purānalarda Hindistan coğrafyasından bahsedilirken, zaman zaman Hindistan'da yaşayan halklar ve civarındaki komşular sayılır. Halk isimleri arasında Türklerin bulunduğu da saptanmıştır. Örneğin en eski Purānalardan biri olan Markendaya ve Vishnu Purāna'da Hindistan'ın kuzeybatısındaki halklar arasında Pallavalar (Pehleviler), Gandharalar, Sindhular ve birçok kavimle birlikte Sauviralardan bahsedilir. Söz konusu eseri İngilizceye çevirip neşreden E.Pargiter Kurma, Purāna'da bu kavimler arasında Hunların da bulunduğunu yazdığını belirtir. Markendaya Purāna'da *Tarakshura* adı geçmektedir ve Pargiter bunun Madhyadeşa denilen orta ülkenin batısında yer alan Türkistan adındaki ülkenin halkı "Türkler" olduğunu söyler. Ayrıca Ünlü Hint destanlarından biri olup, yazılış tarihi M.Ö. 300 ile M.S. 300 arasında ve yazarı olarak da Vyasa gösterilen,⁴⁶ "Büyük Bhārata Soyu" anlamına gelen Mahābhārata Destanı'nda geçen *Tarkshyalar* ile bunların aynı olduğunu belirtir. Yine Markaḍeya Purāna'nın LVIII. bölümünde Hunların adı geçer. Pargiter söz konusu halkın *Ak Hunlar* olduğunu ve o dönemde Sutlej ırmağının kuzeyinde kalan vadinin "Hundes" olarak bilindiğini aktarır. Ayrıca söz konusu coğrafyadaki halkın kuzeyde Çinlilerle komşu olduğunu bildirerek Mahābhārata'ya gönderme yapar.⁴⁷

Sanskrit dilinde yazılmış bir eser olan Rācatarangini'de (Krallar Nehri) Ak Hunlar ve Türklerden daha sık söz edilir. Keşmirli tarihçi Kalhana'nın eseri X, XI. yüzyıllara ait olup 120 beyitten oluşur. Söz konusu eserin ilk kitabının 289-324. sayfaları arasında yer alan sutralarda Ak Hun hükümdarı Mihiragula'nın nasıl bir yönetici olduğundan, onun adının geçtiği kitabelerden, Buddhistlere yaptığı baskılardan ve Hindu tanrısı olan Şiva'ya olan sempatisinden bahsedilir.⁴⁸

⁴⁶ Korhan Kaya, *Okyanusun Kıyısında*, Ankara 2003, s. 87-88.

⁴⁷ Korhan Kaya, "Eski Hint Metinlerinde Türk", *Argos Gemicileri*, sy.10, Ankara 2003, s.

3-5.

⁴⁸ *Kalhana's Rajatarangini*, Çev. Mark Aurel Stein, Vol I, Book I, Delhi 2009, s. 43-48.

Ak Hunların geçtiği bir başka Hint kaynağı şair Kalidasa tarafından yazılan *Raghuvarṃś*'dir. Eserin yazılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte N.Mukhopadyaya tarafından 1880 yılında İngilizceye çevrilmiş olup 4.bölümünün 68. beytinde Hunların Anu Derya vadisinde yaşadığından ve kahraman Raghu'nun zaferini duyan Hunların eşlerini yanaklarının kızardığından bahseder.⁴⁹

Bana tarafından Kral Harsha'ya yazılan *Harshaçarita* adlı eserde ise Meşhur kral Harsha'nın babasının 7. yüzyılın başlarında Hunlara yenildiği anlatılır.⁵⁰ Bu eserin Sanskrit dilindeki yazılış tarihi bilinmemekle birlikte 1897 yılında E.B.Cowell ve F.W.Thomas tarafından İngilizceye tercüme edilir.

Sanskrit vesikalardan olan bir diğer önemli eser de *Mancuṣira-Mulakalpa*'dır. Bu eserin orijinal metninin ne zaman ve kim tarafından yazıldığı bilinmemekle birlikte 1925 yılında eski bir Hint Krallığı olan Travancore döneminde Trivandrum Sanskrit Seri'sinin LXXXIV. sayısında 579-656. Sayfaları arasında, Ganapati Şāstri tarafından üç bölüm olarak Sanskrit dilinde yayınlanmış olup daha sonra Tibet diline ve Çince'ye çevrilir. Eser Hindistan'daki Buddhist Tantraların⁵¹ anlatıldığı metinler olmakla birlikte Hindistan'da varlıklarını sürdürmüş olan Saka, Eftalit, Nāga, Gupta, Valabhi ve Gauda gibi devletlerin tarihi hakkında bilgiler verir.

Söz konusu kaynaklarda Ak Hunlar ya da Sanskrit metinlerde geçen şekli ile Hāōalar'dan Hindistan'ın ikinci büyük imparatorluğu olan Gupta Devleti ile yaptıkları mücadelelerden, Huna hükümdarları olan Toraman ve Mihiragula adına dikilmiş Eran ve Gvalior kitabelerinden, özellikle de Huna'ların güçlü hükümdarı Mihiragula'dan söz edilmektedir.⁵²

Hint kaynakları arasında Ak Hunlardan bahseden diğer önemli eserler yukarıda bahsettiğimiz hükümdarlar adına dikilmiş olan Eran, Kura ve Gvalior

⁴⁹ Eva Aradi, "The History of White Huns", *Mikes International*, c.VIII, Den Haag 2001, s. 6.

⁵⁰ Edward Byles Cowell- F. Watters Thomas, *The Harsha Carita of Bana*, chapter 4, London 1897 s. 101.

⁵¹ "tantra" Sanskrit bir kelime olup "bölüm" anlamına gelmektedir. (bkz. Monier Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, New Delhi 2004, s. 436.)

⁵² Rāhula Sānskrityāyana, "The Text of The Mancuṣri--Mulakalpa", *Imperial History of India in Sanskrit Text (M.Ö 700- M.S. 770)*, Lahore 1934, s. 57; Kashi Prasad Jayaswal, *Imperial History of India in Sanskrit Text (M.Ö 700- M.S. 770)*, Lahore 1934, s. 1-4, 39-40; Acrevi Biswas, *The Political History Of The Hunas in India*, Delhi 1973, s. 56, 59, 62-63, 69.

yazıtlarıdır. Eran Hindistan'ın kuzeyinde bulunan bir eyalettir ve yazıt ismini buradan alır. Söz konusu yazıt Vishnu için yapılan bir tapınak üzerine Brahmi yazısı ile kazınmış olup⁵³ Toraman'ın (Törümen) ilk saltanat yılına aittir.⁵⁴

Kura yazıtı Kuzey Pencap'taki Kura bölgesinde bulunmuş olup Brahmi alfabesi ile yazılmıştır. Kitabenin bir bölümüne Javulah, Mahārajadhirāca unvanları ve Sri Toraman'ın dönemi kazınmış olup üzerlerinde hiç tarih yoktur. Fakat 5.yüzyılın son çeyreğinde dikildiği ortadadır. Burada Sanskrit dilinde yazılmış olan *Mahārajadhirāca* (krallar kralı) kelimesi her iki taş kitabeye de kazınmıştır; fakat Kura kitabesinde ilim adamları en çok bu yazıtlardaki Cavula kelimesinin üzerinde durur. Kelimenin Gandhara'nın merkezi olan Cavula karşılığına geldiğini ve Toraman'ın (Törümen) burada doğduğuna işaret ettikten sonra kelimenin Türkçe şahin manasına geldiğini öne sürerler. Ayrıca söz konusu isimler farklı paraların üzerlerinde görülür.⁵⁵

Son olarak Toraman'dan (Törümen) bahseden diğer bir yazıt Gvaliyar şehrinde bulunmuş olup Toraman'ın oğlu Mihiragula çağında kazındığı (530'lar) tahmin edilen Gvaliyar yazıtıdır. Yazıt, Güneş tanrısı ve Shiva adına yapılan bir tapındaki direk sütun üstündedir. Kısaca Toramana'nın (Törümen) sülalesinin genişlediğinden ve Mihiragula'nın dünya hükümdarı olduğundan bahsedilir. Kitabede geçen Pasupati'nin Hindu tanrısı Şiva'nın bir diğer adı olup Toraman ve Mihiragula'nın onun izinden gittiğinden bahsedilir. Ayrıca Gupta hükümdarlarından olan Yashodharman adına dikilmiş Mandasor (Mandaşir) yazıtında da Mihiragula ve onun Himalayalar'daki gücü vurgulanır.⁵⁶

Bu üç kitabenin yanı sıra arkeolojik buluntulara göre Hindistan'ın merkezindeki Orta eyaletlerde, Madhya Pradeş ile batıda Racastan ve Ganj'a kadar kuzey ve Kuzey-batı Hindistan, Gandhara, Doğu İran ile Bakteria'ya hâkim olan ilk Hun yöneticileri hakkında bilgi veren sayısız paralar vardır. Söz konusu paralardan Ak Hunların Hindistan'ın hemen hemen yarısını yönettiği anlaşılır.

Toraman'ın paralarının 18.yüzyılda Keşmir pazarlarında bile geçtiği söylenir. Söz konusu paralardaki *Sahi Zabula* ya da *Sahi Cauvla* isimleri ile

53 Aradi, a.g.m., s. 43.

54 Konukçu, a.g.t., s. 85-86.

55 Aradi, a.g.m., s. 43.

56 Biswas, a.g.e., s. 73.

birlikte verilen Shiva ve onu taşıyan hayvanın bu paralarda bulunmadığı onun yerine güneş çarkının bulunduğu yazılmıştır. Buradaki güneş çarkından onların güneşe saygı gösterdikleri anlaşılmaktadır.⁵⁷ Hintli Hun araştırmacılarından A. Biswas, Ak Hunların gittikleri yerin gelenek ve göreneklerine çabucak uyum sağladıklarını, hatta dinlerini bile değiştirdiklerini söyler.⁵⁸

İslam vesikaları Ak Hunlardan bahseden diğer kaynaklardır. Söz konusu vesikalarda Ak Hunlar *Hebtal*, *Hebatule*, *Haytal* adları ile verilmiş olup daha çok Sasaniler ile olan mücadelelerinden bahsedilir. Bazı İslam coğrafyacılarına göre bu isimler ile Ak Hunlara ait coğrafi bölgeler işaret edilmektedir.

Ak Hunlar hakkında bilgi veren İslâm coğrafyacılarından birisi Şemseddin Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Beşşârî el-Makdîsî (ölüm 375/985'den sonra) dir. El-Makdîsî'nin *Absen el-tekâsim fi ma'rifet el-ekâlim* adlı coğrafya kitabında Haytal ismi Horasan'ın bir bölgesi olan Maveraünnehir anlamında geçmekte ve bölge uzun uzun anlatılmaktadır.⁵⁹

Bir başka İslâm coğrafyacısı olan Yâkût el-Hammavî'nin 612/1215 yılından ölümüne kadarki zamanda tamamladığı *Mu'cem el-büldan* adlı büyük coğrafya lügatinde Türkler hakkında verilen bilgilerin yanı sıra Yakût'un Maveraünnehir olarak bahsettiği Haytal bölgesi de yer alır.⁶⁰

İslam kaynaklarında Ak Hunların isminin geçtiği diğer bir kaynak Halaçlardan bahseden metinlerdir. Söz konusu metinlerden ilki Abû İshak İbrahim bin Muhammed al-Fârisî al-İstahrî'ye aittir. *Kitâb-u'l-Masâlik va'l-Mamâlik* adlı eserinin Afganistan Türkleri ile ilgili bölümünde Ak Hun/ Eftalitler olarak Halaçlardan bahseder. Bu kitapta ayrıca Hazarlar, Avarlar, Bulgarlar, Ruslar, Afganistan Türkleri ve Horasan hakkında da bilgiler vardır.⁶¹

Hicretin üçüncü (Milâdî dokuzuncu) asrında yaşamış, tarihçi, şair ve Farsça'dan Arapça'ya tercüme yapmış meşhur bir şahsiyet olan Ahmed b. Yahya el-Belazuri'nin Ak Hunlardan bahseden eseri *Futûhu'l Büldân*'dır. Bu eser İslâm fetihleri hakkında yazılmış ve günümüze ulaşabilen eserlerin en

⁵⁷ Aradi, a.g.m., s. 43.

⁵⁸ Biswas, a.g.e., s. 59.

⁵⁹ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler Ve Türk Ülkeleri*, 2.baskı, Ankara 2001, s. 14, 251-270; Frye, a.g.m., s. 127; Konukçu, a.g.t., s. 44; Zeki Velidi Togan, *Tarihîte Usul*, İstanbul 1950, s. 263; Yusuf Ziya Yörükân, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler*, İstanbul 2013, s. 230.

⁶⁰ Şeşen, a.g.e., s. 17, 144.

⁶¹ Şeşen, a.g.e., s. 162.

eskilerinden biri olup İngilizce, Almanca ve Latince'ye çevrilmiştir. Eserde Horasan bölgesi anlatılırken oradaki Heytallardan bahsedilir ve onların Firuz tarafından Herat'a ve Tirmiz'e gönderildiklerine değinilir.⁶²

Ebu'l-hasan Ali b. El-Huseyn el-Mes'udi, *Acâ'ib el-dünyâ* adlı eserinde Türkler ve Türk ülkeleri ile ilgili kısımların tercümelerinde Halaçlardan bahsetmiş olup bir başka eseri olan *Murûc Ez-Zeheb*'de Ak Hun-Sasani harplerine ve Kök Türklere atıflar yapmıştır.⁶³

Eski Türk ülkelerinin coğrafyası hakkında en tafsilatlı bilgi veren eserlerden olup 372 (982) tarihi civarında yazılmış olan *Hudûd el-Âlem* çeşitli Türk ülkelerindeki önemli şehirler hakkında epeyce bilgi içermekte olup Haytal'dan bir Türk bölgesi olarak bahsetmektedir.⁶⁴

Son olarak Ermeni ve Süryani tarihçileri de Sasani ülkesinde olup biten hadiseleri anlatırken Ak Hunlara değinirler. Ermeni tarihçileri vaktiyle Kuşanlar'ın oturdukları sahada "Hep't'al", (çoğulu Hep't'alk) denen milletin oturduğunu, bize ilgili hadiseler dolayısıyla haber vermektedirler. Bunlar da Sasaniler ile olan savaşlar Bizans müelliflerinkinden daha teferruatlıdır⁶⁵

Ermeni tarihçileri Ak Hunlara hep "Hun" adını vermişlerdir. Bu konuda en önemli isimlerden biri Khorenli Moses olarak bilinen Moses Khorenatsi'nin "Ermeni Tarihi" adlı çalışmasıdır. Bu eser 5. yüzyıldaki Ermeni ulusunun kökenleri ile birlikte Ermeni mitolojisi ve geleneklerle ilgili bilgi verir. Onun bu eserinde Hunlardan (Ak Hunlar) bahsedilir.

Bir başka Ermeni kaynağında Elisaeus Vardapet'in "The History of Vartan" adlı eseridir. Bu kitap hakkındaki çok fazla bilgimiz olamamakla birlikte burada Hunlar'dan bahsedildiğini, Otto Maenchen-Helfen'in 1973 yılında Londra'da basılan "The World of Huns" adlı eserinden öğreniyoruz.⁶⁶ Ayrıca Orta Asya ve İran tarihi ve kültürüne yönelen Rus tarihçi K.Trever tarafından bütün bu Ermeni kaynakları bir araya getirildiğini de söyleyebiliriz.⁶⁷

⁶² El-Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân*, Çev. Mustafa Fayda, İstanbul 2013, s. 463-494.

⁶³ Mesudî, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2011, s. 232-

233.

⁶⁴ Şeşen, *a.g.e.*, s. 15, 61; Guy Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Newyork 2010, s. 438.

⁶⁵ Konukçu, *a.g.t.*, s. 42.

⁶⁶ Otto Maenchen-Helfen, *The World of Huns*, London 1973, s. 457.

⁶⁷ Konukçu, *a.g.t.*, s. 42.

Türkler ve dolayısıyla da Hunlar hakkında bilgi veren Süryani kaynaklarına gelince; bunlar da "Eftalit" ya da "Abdel" isimleri ile Ak Hunlar'dan bahsederler. Ernest Leroux tarafından 1895 yılında Fransızca olarak Paris'te yayımlanan "Histoire de Mar Jabalaha" da Hunlardan söz edilmekte olup, din tarihçisi olan Zacharias Rhetor'un 1924 yılında E.W.Brook tarafından Laovvain'de yayımlanan "Historia Ecclesiastica Zachariae Rhetori Vulgo Adscripta" adlı eserinde de Hunlar olarak Ak Hunlar ima edilmiştir.⁶⁸

Sonuç

Siyasi varlıkları V. ve VI. yüzyılda tanınmasına rağmen ortaya çıkışları milat öncesi dönemlere kadar uzan Ak Hunlar, Ceyhun bölgesinin en büyük devletlerinden biri olmayı başarmış ve on altı büyük Türk Devleti arasında yer almıştır. Altay dağlarının eteklerinden batıya doğru ilerleyip, günümüzdeki Afganistan, Pakistan ve Hindistan topraklarına yerleşen Ak Hunlar söz konusu bölgelerdeki devletlerin tarihlerinde de önemli yer teşkil etmişlerdir. Özellikle Sasaniler ile olan mücadeleleri başta olmak üzere gerek coğrafi gerekse bir devlet adı olarak kendinden söz ettiren Ak Hunlar, Çin kaynaklarında Ye-ta, Bizans kaynaklarında Eftalit, Hint kaynaklarında Hãõa, İslam kaynaklarında Haytal, Ermeni kaynaklarında Hun ve Kök Türk Kitabelerinde Apar olarak anılır. Menşeleri konusu halen tartışılmakta olsa da yukarıda verilen kaynaklar ışığında (özellikle de daha önce çok fazla değinilmeyen Hint Kaynaklarındaki metinler) Ak Hunların Büyük Hun Devletinin siyasi bir teşekkülü olduğu ve birçok vesikada farklı isimler ile anıldığı ortadadır.

KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, A. "Bizans Tarihçisi Theophanes Byzantios'da Türkler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt XXVII, sayı 2, Aralık 2012, s.541-546.
- Aradi, E., "The History of White Huns", *Mikes International*, c.VIII, Den Haag 2001, s. 39-49.
- Beal, S., *Travels of Fab-Hien and Sung Yun*, London 1964.
- Biswas, A., *The Political History Of The Hunas in India*, Delhi 1973.
- Blockley, R.C., *The History of Menander The Guardsman*, Ottawa 1985.
- Cameron, A., "Agathias on the Sassanians", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol 23, (1969-1970) 2010, s. 67-183.
- Chavannes, E., *Documents sur Les Tou-kiue (Turks) Occidentaux*, A Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, Quebec 2006
- Cowell, E.B.-Thomas, F.W., *The Harsha Carita of Bana*, chapter 4, London 1897
- Czegledy, K., "Zur Geschishte Der Hephthaliten", *Acta Antiqua*, Tomus, 28, Budapeşt 1980, s. 213-217.
- Eberhard, W., *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev. N. Uluğtuğ, 2. Baskı, Ankara 1996
- El-Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân*, Çev. M.Fayda, İstanbul 2013.
- Enoki, K., "The Origin of the White Huns or Hephthalites", *East and West* 3, Bellinghom/ Washington 1955, s. 231-237.
- Enoki, K., "On The Nationality of the Ephthalites", *Memories of the Research Department of the Toyo Bunko*, XVIII, 1959, s. 1-58.
- Enoki, K., "The Liang chih-kung-t'u", *Memories of the Research Department of the Toyo Bunko*, sayı 42, 1984, s. 37-45.
- Frye, R.N., "Selçuklulardan Evvel Orta Şarkta Türkler", *Bellekten*, c.10, sayı, 37-40, Ankara 1946, s. 97-131.
- Gömeç, S., *Kök Türk Tarihi*, 3.Baskı, Ankara 2009.
- Gömeç, S., *Türk-Hun Tarihi*, Ankara 2012.
- Jayaswal, K.P., *Imperial History of India in Sanskrit Text (M.Ö 700- M.S. 770)*, Lahore 1934.
- Kafesoğlu, İ., *Türk Milli Kültürü*, 4.baskı, İstanbul 1986.

- Kalbana's Rajatarangini*, Çev. M.A.Stein, Vol I, Book I, Delhi 2009.
- Kaya, K., *Okyanusun Kıyısında*, Ankara 2003, s.87-88.
- Kaya, K., "Eski Hint Metinlerinde Türk", *Argos Gemicileri*, sayı 10, Ankara 2003
- Konukçu, E., "Kuşan ve Akhunlar tarihi", *Doktora Tezi*, Ankara 1973.
- Kurbanov, A., "The Hephthalites: Archaeological and Historical Analysis, *Doktora Tezi*, Berlin
- Litvinsky, B.A., "The Hephthalite Empire", *History of Civilization of Central Asia*, vol. 3, Paris 1996, s.138-166.
- Le Strange, G., *The Lands of the Eastern Caliphate*, Newyork 2010.
- Mangaltepe, İ., *Bizans Kaynaklarında Türkler*, İstanbul 2009
- Mc Govern, W.M., *The Early Empires of Central Asia*, North Carolina 1939.
- Maenchen-Helfen, O., *The World of Huns*, London 1973.
- Mesudî, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Çev. D.Ahsen Batur, İstanbul 2011.
- Moravcsik, G., *Byzantinoturcica II*, Leiden 1983.
- Stark, S., *Transoxanien nach dem Tang Huiyao des Wang Pu*, Ralp A. Cannito, Norderstedt 2009.
- Samolin, W., " Hsiung-nu, Hun, Turk", *Central Asiatic Journal*, New Jersey 1957, s. 143-150.
- Procopius, *History of Wars*, Book 1, Trans.H.B.Dewing, London 2005.
- Şeşen, R., *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler Ve Türk Ülkeleri*, 2.baskı, Ankara 2001.
- Togan, Z.V., *Tarihte Usul*, İstanbul 1950.
- Togan.İ., Kara,G., Baysal,C., *Eski T'ang Tarihi*, Ankara 2005.
- Winstedt, E., O., *The Christian Topography of Cosmas Indicopleustes*, Cambridge 1909.
- Williams, M., *A Sanskrit-English Dictionary*, New Delhi 2004.
- Yörükan, Y.Z., *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler*, İstanbul 2013.